

Pruisische Pyrrusoverwinning?

DE FRANS-DUITSE OORLOG

De Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 staat in de schaduw van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Toch was ook deze oorlog een dramatische gebeurtenis met verstrekkende gevolgen voor Europa. Pruisen behaalde de overwinning, maar betaalde uiteindelijk een hoge prijs. In deze bijdrage wordt mede aan de hand van dagboekfragmenten een persoonlijk gezicht gegeven aan dit bloedige conflict.

In relatief korte tijd verwierf het voormalige hertogdom Pruisen een machtige positie op het Europese vasteland. Na de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) werd Pruisen erkend als grote mogendheid. Wel werd deze nieuwe speler op het Europese toneel met argwaan bekeken. Pruisen was namelijk een autoritaire staat waarin het leger een dominante rol speelde. Tegelijkertijd kenmerkte Pruisen zich door religieuze tolerantie, een liberaal immigratie-

'In tegenstelling tot zijn illustere naamgenoot was keizer Napoleon III geen geniale strateeg, maar een door ziekte verzwakte dromer.'

beleid en een verlichte cultuur. In de achttiende eeuw was Pruisen de modernste staat van Europa. Wel moet worden opgemerkt dat de tolerantie in Pruisen niet het gevolg was van menslievendheid, maar van de pragmatistische noodzaak een goed getraind leger in stand te houden. Op dit machtige leger zou in de negentiende eeuw met regelmaat een beroep worden gedaan.

Broederstrijd

In de negentiende eeuw was Pruisen, net als de overige Europese mogendheden, met regelmaat betrokken bij gewapende conflicten. Zo leverde Pruisen in de slag van Waterloo (1815) een militaire bijdrage aan de overwinning op Napoleon. In datzelfde jaar werd de Duitse Bond opgericht, waarin Pruisen en Oostenrijk de toon

aangaven. De concurrentie tussen beide Duitse grootmachten resulteerde in 1866 in de broederstrijd tussen Oostenrijk en Pruisen. In de slag bij Sadowa zegevierde Pruisen. Deze overwinning was erg belangrijk, omdat de weg naar Duitse eenwording onder leiding van Pruisen nu open lag. Een jaar later werd de Noord-Duitse Bond onder leiding van Pruisen opgericht. De militaire successen van Pruisen werden vooral door Frankrijk met argusogen gadeslagen. Met name de snelle overwinning van Pruisen op Oostenrijk bracht een schok teweeg in Frankrijk, dat zijn positie op het vasteland ernstig bedreigd zag. Veelzeggend is de uitspraak van de Franse maarschalk Randon, die verklaarde dat Frankrijk evenzeer bij Sadowa verslagen was als Oostenrijk.

Diplomatieke rel

De relatie tussen Frankrijk en Pruisen werd op de proef gesteld door een aantal diplomatieke rellen. Het incident dat de druppel deed overlopen vond plaats in 1870. In dat jaar waren de Spanjaarden namelijk op zoek naar een nieuwe monarch. Bismarck had Leopold von Hohenzollern, de neef van de Pruisische koning Wilhelm I, als kandidaat aanbevolen. Frankrijk was daar fel op tegen, omdat het land vreesde te worden ingesloten. De Franse gezant Benedetti werd daarop naar Wilhelm I gezonden om te eisen dat er in de toekomst geen Hohenzollern op de Spaanse troon zou komen. In het kuuroord Bad Ems werd het Franse verzoek beleefd geweigerd. Vervolgens telegrafeerde de koning een verslag van het gesprek en

Dr. Dennis de Kool is als postdoc verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

verzocht Bismarck de pers over de gang van zaken in te lichten. Bismarck zette de afwijzing opzettelijk scherper aan en maakte het 'Emser telegram' vervolgens openbaar. Dit was een belediging voor Frankrijk. Op 19 juli 1870 verklaarde de Franse regering de oorlog aan Pruisen. Over de vraag of Bismarck bewust heeft toegewerkt naar deze confrontatie verschillen historici van mening.

Bloed en ijzer

Om de historische context van de Frans-Duitse oorlog beter te doorgronden is het noodzakelijk stil te staan bij de belangrijkste hoofdrolspelers. In het Franse Keizerrijk was keizer Napoleon III, de neef van de beroemde Napoleon I, de belangrijkste figuur. Napoleon III begon zijn regering als een dictator. In tegenstelling tot zijn illustere naamgenoot was hij geen geniale strateeg,

maar een door ziekte verzwakte dromer. Napoleon III was klein van stuk. Zijn gelaatskleur was bleek. Hij was gesteld op titels en ceremonieel vertoon. Een meester in het verbergen van zijn gedachten. Tegelijkertijd omschrijft Hiltermann deze ondoordringelijke man als een emotionele gevoelige natuur, edelmoedig en vrijgevig, met een groot hart voor de armen, de zwakken en minstbedeel-

'Ondanks de vredige schijn, had de Frans-Duitse oorlog een bloedig karakter.'

den. Koning Wilhelm van Pruisen was daarentegen een geboren militair, evenwichtig, nauwgezet en ijverig. Hij had weinig vertrouwen in Bismarck, die in zijn ogen een gevaarlijke en onberekenbare wildebras was. Desondanks werd deze conservatieve Pruis in 1862 minister-president. Bismarck was niet alleen een geboren leider, maar ook een geboren intrigant. Volgens de 'ijzeren kanselier' zouden de grote vraagstukken in die tijd niet door redevoeringen en meerderheidsbesluiten, maar door bloed en ijzer worden opgelost.

Naar Berlijn!

De oorlog kwam in Frankrijk niet als een verrassing. Bovendien kon deze oorlog op ruime steun van de bevolking rekenen. In Parijs riep de oorlogsverklaring een patriottisch enthousiasme op. In Parijs sprak vrijwel de gehele pers zich uit voor oorlog. In de roman *De Debacle* van Émile Zola herinnert personage Maurice zich 'dat een groote geestdrift zich van Parijs meester had gemaakt, hij zag weer voor zich dien vurig-enthousiasten avond, toen het op de boulevards één deinende menschenzee

was, toen onder het zwaaien van fakkels, de kreten: "Naar Berlijn! Naar Berlijn!" uitgebruld werden.'

Het Franse vertrouwen in de overwinning wekt geen verwondering, omdat de Franse troepen in recente conflicten roem hadden geoogst. Zo waren er militaire successen behaald op de Krim, in Italië, China, Algerije en aanvankelijk in Mexico. Mede als gevolg van deze confrontaties hielden andere partijen zich afzijdig van het conflict tussen de Noord-Duitse Bond (waarin het koninkrijk Pruisen een dominante positie had) en de Zuid-Duitse staten tegen het keizerrijk Frankrijk. Voor de Fransen verliep de oorlog dramatisch. Het isolement van Frankrijk was beslist niet de enige reden. Allereerst onderschatte Frankrijk de kracht van de tegenstander. Het Pruisische leger was namelijk veel beter georganiseerd. Daarnaast miskende Napoleon III de betekenis van de moderne techniek, in het bijzonder van de spoorwegen en nieuwe artillerie. Pruisen profiteerde in hoge mate van de technische revolutie. Dankzij het spoor kon stafchef Helmuth von Moltke snel troepen mobiliseren en transporteren.

Bier en wijn

Op het eerste oog lijkt de oorlog in het begin een haast gemoedelijk karakter te hebben. Soldaat Michael Scheuring herinnert zich zijn mars naar Frankrijk als volgt: 'Morgens sechs Uhr marschierten wir am Bahnhof, eine

Monument ter herinnering aan slachtoffers van de Frans-Duitse oorlog bij Kleve (net over de grens bij Nijmegen).

große Menge Leute zog sich zusammen. Wir bekamen Wein (...) Der Kronprinz von Preußen kam zu uns und wurde mit Jubel empfangen (...) Alle Stadt Straßen waren geschmückt, und alle Häuser mit Flaggen und Grenze behängt.

In verschillende Duitse steden werden de soldaten met muziek, eten en bier onthaald. In Frankrijk waren de ervaringen van de Duitse soldaten aanvankelijk ook niet onaangenaam. Sergeant Bernhard Görner beschreef zijn korte verblijf in het Franse plaatsje Créteil als volgt: 'Wir dachten an nichts, sondern ließen uns den Wein schmecken und träumten von schönen Mädchen, deren mehrere hier waren, weil sie sahen, daß die Deutschen keine wilden Thiere sind, wie ihnen dieselben geschildert wurden.' Op een later moment maakt Görner melding van een ontmoeting met een Frans meisje. 'Sie ließ mich in ihr Zimmer kommen, bat mir einen Stuhl an und wir unterhielten uns sehr gut.'

Schijn bedriegt

Ondanks de vredige schijn, had deze oorlog echter een bloedig karakter. Dit contrast is treffend verwoord in het dagboek van korporaal Vincenz Weickert.

'Eine gütige Sonne drang durch die Wolken und verhiß einen schönen Tag – einem schönen und blutigen für Alle – den letzten für Viele.' In het dagboek van sergeant Görner treffen we een soortgelijk fragment aan. 'Der Nebel legte sich. Es schien ein schöner aber blutiger Tag zu werden.'

'De Duitse overwinning was behaald dankzij een strakke organisatie, een degelijke opleiding van het leger en superieure mankracht.'

Ook in Frankrijk maakte het aanvankelijke optimisme voorzichtig plaats voor pessimisme. In de roman *De Debacle* neemt het onbehagen bij de Franse soldaten langzaam toe. 'Ongemerkt, in het verborgen deden de twijfel en het voor gevoel van den waren toestand in hun ongevattelijke hersenen hun werk; en er was geen enkele soldaat, hoe stom hij ook mocht zijn, die niet het onbehagelijke gevoel had, dat hij slechts aangevoerd, onnoodig opgehouden, op goed geluk af in een rampzalig avontuur gestort werd.'

Totale oorlog

Het bange vermoeden van de Franse soldaten werd op 2 september 1870 een bittere realiteit. Op die dag werden Franse troepen onder commando van MacMahon verslagen in een bloedige slag bij het schilderachtige stadje Sedan. Korporaal Vincenz Weickert noteerde zwaarmoedig dat 'der Abend aus den Wolken auf die Massengräber weinte.' De slag bij Sedan had 12.000 doden gekost aan beide zijden. Vernederend voor de Fransen was het feit dat

Napoleon III tijdens de strijd gevangen was genomen. Wilhelm I ontving daarna een brief met de volgende tekst. 'Monsieur mon frère, Nu het mij niet gegeven is temidden van mijn troepen te sterven blijft mij niets anders over dan Uw Majesteit mijn degen te doen overhandigen. Ik verblijf Uwer Majesteits goede broeder, Napoleon.' Met dit symbolische gebaar kwam een einde aan het Tweede Franse Keizerrijk. De Duitse overwinning was volgens Howard behaald dankzij een strakke organisatie, een degelijke opleiding van het leger en superieure mankracht. Sedanstag werd een Duitse nationale feestdag. De Fransen hadden echter nog een laatste troef in handen: de mobilisatie van de gehele Franse samenleving om te trachten het onheil af te wenden, de zogeheten totale oorlog.

Stadsguerrilla

Het Parijse bewind van de op 4 september 1870 uitgeroepen Derde Franse Republiek was niet bereid om het vredesverdrag te tekenen. Daarop gaf stafchef Von Moltke bevel de mars 'Nach Paris' voor te bereiden. Medio september 1870 werd Parijs omsingeld. De oorlog kreeg nu een totaal ander karakter. Tot nu toe was het een klassieke confrontatie tussen twee legers geweest. In de slag om Parijs werd echter iedereen gemobiliseerd die in staat was om gewapend de republiek te verdedigen. De Duitsers die de Franse hoofdstad vanaf 19 september belegerden, kregen vrijwel meteen met de nieuwe strijdwijze, de stadsguerrilla, te maken. Von Moltke was van plan om de stad uit te hongeren. Toen de belegering te lang begon te duren, werd op 5 januari 1871 besloten om de stad te beschieten. Drie weken later gaf Parijs zich over. Op 10 mei 1871 werd in Frankfurt de vrede getekend. Dit verdrag werd op 21 mei geratificeerd.

Bloemenregen

De Duitse soldaten werden bij hun terugkeer als helden onthaald. De Duitse militair John T. Buegel heeft deze herinnering vastgelegd in zijn dagboek. 'Auf dem Marsch dort hin hatten sich Tausende Leute auf den Straßen eingefunden die uns mit donnerten Hurah, Hurah begrüßten. An der 4th und Market wurden wir beiden Fahnenträger von jungen Damen jeder mit einem Blumenkranz beehrt.' De observaties van sergeant Bernhard Görner bevestigen dit beeld. 'Es war Mittag als der Einmarsch begann. So prächtig, wie an denselben Tag habe ich München noch nicht gesehen, wird auch kaum mehr vorkommen. Die ganze breite Ludwigstrasse war mit einer ungeheueren Menschenmenge welche auf Tribünen standen, bedeckt und als wir durch das Siegesthor traten regnete es Blumen und Bouqueten, so dass ich und die Soldaten nicht mehr wusten, wohin sie dieselben stecken sollten.'

ONDANKS deze feestvreugde is voor de overwinning een hoge prijs betaald. Alleen al bij de slag om Sedan waren aan beide kanten 12.000 man omgekomen. Het totaal aantal doden en gewonden van de oorlog is lastig te bepalen. Howard schat dat aan Duitse zijde 88.488 gewonden en 28.208 doden zijn gevallen. Korporaal Vincenz Weickert betreurt in zijn dagboek de gevallen. 'Die Toden schliefen so friedlich in den Wiesengründen und ich dachte und sann – ach so viel!' Daarnaast was er ook veel materiële schade aangericht. In het dagboek van Weickert wordt namelijk ook melding gemaakt van veel uitgebrande huizen en kerken. Minder zichtbaar was de verbittering van de Fransen over de geleden nederlaag. Zij voelden zich in verschillende opzichten vernederd.

Tweede Duitse Keizerrijk

Op 18 januari 1871 werd de Pruisische koning Wilhelm I nota bene in de Spiegelzaal van Versailles gekroond tot keizer van Duitsland. Het Tweede Duitse Keizerrijk was daarmee een feit. Voor de Fransen, die kort daarvoor het Tweede Franse Keizerrijk ten onder hadden zien gaan, was deze gebeurtenis wel erg zuur. In andere opzichten hield men wel rekening met Franse negatieve sentimenten. Zo werden de voorwaarden na de oorlog zo opgesteld dat de Fransen er zich niet al te zeer door vernederd zouden voelen. Het vredesverdrag was bijvoorbeeld milder dan het verdrag dat Pruisen in 1807 kreeg opgelegd. Het Franse leger werd niet verkleind, de vloot werd niet aangetast en Frankrijk behield de overzeese gebiedsdelen. Wel moest Frankrijk Elzas-Lotharingen afstaan en vijf miljard francs aan oorlogsschatting betalen. Boterman constateert dat in het bijzonder de annexatie van Elzas-Lotharingen een zware hypotheek zou worden voor de toekomstige Frans-Duitse betrekkingen. Clark is echter van mening dat de Frans-Duitse relatie ook zonder de annexatie van dit gebied zou zijn verstoord als gevolg van de nieuwe machtsverhoudingen. De Elzas had tot aan de zestiende eeuw een Duits karakter. In 1681 werd het gebied door de Fransen veroverd en bij de vrede van Rijswijk (1697) definitief bij Frankrijk gevoegd. Onder Franse heerschappij was het betwist gebied gebleven. Enerzijds was de annexatie van Elzas-Lotharingen niet verstandig, omdat deze Franse wraakgevoelens voedde. Aan de andere kant was de annexatie van een bufferzone vanuit strategisch oogpunt wel begrijpelijk. Voor de Fransen deed dit argument er niet toe. Zij zonnen op wraak. Deze emotie van het imperialistische Frankrijk uit die tijd is overigens wel een beetje hypocriet. In 1866 koesterde Napoleon III bijvoorbeeld plannen om België in te lijven. De gekrenkte trots van de Fransen was de keerzijde van de Pruisische

overwinning. Het conflict van maar net zes maanden was een politieke mijlpaal die haar donkere schaduw tot ver in de twintigste eeuw vooruitwierp. Frankrijk ging namelijk naarstig op zoek naar bondgenoten in een

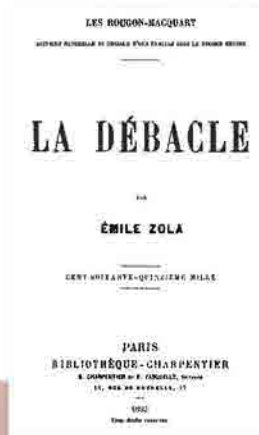
poging om Pruisen te isoleren. In 1892 kwam een Frans-Russisch verbond tot stand. In 1904 sloten Frankrijk en Engeland een verbond. Drie jaar later deden Engeland en Rusland hetzelfde. De insluiting van Duitsland was voltooid. Het Duitse Keizerrijk had alleen Oostenrijk en Italië als bondgenoten. Tot 1914, het jaar waarin

Bismarck en Napoleon III na de slag bij Sedan.

'De gekrenkte trots van de Fransen was de keerzijde van de Pruisische overwinning.'

de Eerste Wereldoorlog uitbrak, was sprake van een gewapende vrede. Het einde van deze oorlog betekende ook het einde van het Duitse Keizerrijk. Niet toevallig werd het vredesverdrag in Versailles ondertekend. Dit verdrag, dat vernederend was voor de Duitsers, zou ook geen duurzame vrede brengen. De Tweede Wereldoorlog stond voor de deur. Hiltermann constateert dat de drie oorlogen eigenlijk drie gevechtsronden van één lange worsteling zijn. Onvermijdelijk kwamen ze uit elkaar voort, elke oorlog heftiger dan die ervoor. De Pruisische zege leverde uiteindelijk rampspoed op. Het was een Pyrrusoverwinning met verstrekende gevolgen voor Europa en de wereld.

OM VERDER TE LEZEN

- Boterman, F. *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800 – heden* (Amsterdam en Antwerpen 2005).
- Clark, C.M. *Iron kingdom: the rise and downfall of Prussia, 1800–1947* (Cambridge, Massachusetts 2006).
- Gorcum, L.J.C. van, *De betekenis van den Fransch-Duitschen oorlog 1870–1871* (Proefschrift Utrecht 1927).
- Häffner, S. *Pruisen: deugden en ondeugden van een miskende staat* (Amsterdam 2004).
- Hiltermann, G.B.J. *Triomf en neergang van Europa: drie oorlogen* (Baarn 1988).
- Howard, M. *The Franco-Prussian War: the German invasion of France, 1870–1871* (Londen en New York, 1981).
- Santen, M. van, 'Een overbodige confrontatie: De Frans-Duitse oorlog 1870–1871' in: *Kleio*, jaargang 46, nummer 7, 6–13.
- Wolf, A. *Kriegstagebücher des 19. Jahrhunderts* (Frankfurt am Main 2005).
- Zola, É. *De debacle* (Utrecht 1913).